แนวทางในงานออกแบบพิพิธภัณฑ์และเจดีย์พิพิธภัณฑ์วัดป่าของไขศรี ตันศิริ

Khaisri Tansiri's Approaches in Museum Design and the Monk Utensil Museums of Forest-Dwelling Monastics

ภารณี อินทร์เล็ก

Paranee Inlek

สาขาวิชาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร กรุงเทพฯ 10200 ประเทศไทย

Department of Art History, Faculty of Archaeology, Silpakorn University,

Bangkok, 10200, Thailand

บทคัดย่อ

นับตั้งแต่ปี พ.ศ. 2492 เป็นต้นมา พระป่าในภาคอีสานได้รับการนับถือและสนับสนุนทั้งจากคนท้องถิ่นและคนกรุงเทพฯ ที่ไล่ลงมาตั้งแต่พระมหากษัตริย์ พระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการในราชสำนัก และนักธุรกิจ เมื่อพระป่าที่มีชื่อเสียงมรณภาพลง ลูกศิษย์ที่เป็นพระและฆราวาสก็มีความตั้งใจที่จะสร้างพิพิธภัณฑ์และเจดีย์พิพิธภัณฑ์ไว้เก็บอัฐิธาตุ อัฐบริขาร และจัดแสดงเรื่องราวชีวประวัติ พิพิธภัณฑ์และเจดีย์พิพิธภัณฑ์จึงเป็นอาคารทางศาสนาที่เกิดขึ้นใหม่ที่ได้รับการออกแบบให้มีความสอดคล้องสัมพันธ์กับอาคารทางศาสนาอย่างอุโบสถและวิหาร

โดยก่อนหน้านี้ทั้งช่างพื้นถิ่นและช่างหลวงต่างก็เป็นกลุ่มคนที่สร้างงานสถาปัตยกรรมเนื่องในพุทธศาสนา แต่ภายหลังจากที่มีการจัดตั้งการเรียนการสอนทางสถาปัตยกรรมขึ้นที่จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัยในปี พ.ศ. 2476

ไขศรี ตันศิริ
ที่มา: “60+11,” **อาษา**, ฉบับที่ 12 (มีนาคม 2546): 80.

สถาปนิกจึงเป็นวิชาชีพหนึ่งที่ได้ทำหน้าที่ในการออกแบบงานพุทธสถาปัตยกรรม ในบทความนี้ได้ศึกษางานออกแบบพิพิธภัณฑ์และเจดีย์พิพิธภัณฑ์ของไขศรี ตันศิริ สถาปนิกแห่งกระทรวงสาธารณสุข โดยศึกษาผลงานในช่วงระหว่าง ปี พ.ศ. 2510-2540 พบว่างานออกแบบช่วงแรกมีความแตกต่างออกไปจากงานสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ปัจจัยสำคัญมาจากอิทธิพลทางการศึกษาและสภาพการณ์ในช่วงเวลาของการออกแบบ ซึ่งในช่วงเวลานั้นสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ได้รับความนิยมมากในแวดวงสถาปัตยกรรม อีกปัจจัยสำคัญหนึ่งคือบทบาทของในหลวงรัชกาลที่ 9 ที่ทำให้งานออกแบบช่วงหลังเป็นแบบสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย

ผลงานของไขศรีสามารถแบ่งออกเป็น 3 ระยะ ระยะแรกเป็นการตีความสถาปัตยกรรมไทยประเพณีในรูปแบบสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ ตัวอย่างที่เห็นชัดเจนคือ พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น วัดป่าสุทธาวาส ที่มีรูปทรงอาคารและการตกแต่งสมัยใหม่ แต่โดยรวมยังคงมีความคล้ายคลึงกับอาคารอุโบสถ

ทางพุทธศาสนา ระยะที่ 2 ไขศรีเริ่มออกแบบพิพิธภัณฑ์ในรูปแบบของเจดีย์ ซึ่งเป็นคำแนะนำที่ได้มาจากในหลวงรัชกาลที่ 9 ว่าพิพิธภัณฑ์ควรมีรูปทรงอาคารแบบเจดีย์ อิทธิพลทางความคิดในเรื่องการออกแบบของในหลวงรัชกาลที่ 9 ยังคงส่งผลต่องานออกแบบของไขศรีในระยะที่ 3 โดยไขศรีได้นำแบบร่างเจดีย์พิพิธภัณฑ์ที่ในหลวงรัชกาลที่ 9 ทรงพระราชทานมาเป็นแนวทางในการออกแบบจนกลายเป็นอิทธิพลสำคัญต่องานออกแบบของไขศรีในช่วงระยะหลัง

คำสำคัญ: พิพิธภัณฑ์, เจดีย์พิพิธภัณฑ์, พระป่า, วัดป่า, ไขศรี ตันศิริ

Abstract

From the 1950s onwards, forest monks in Northeastern Thailand have gained significant attention from local peoples and those from the country's Central region, ranging from monarchs, royal families, and courtiers to business people. Following the deaths of famous forest monks, their disciples, both monkhood and secular, often build a museum or monk's household utensil museum to store their relics, display their eight necessities, and exhibit their biographies. Thus, museums and monk's household utensil museums emerge as a new building type in a monastery, designed in accordance with other traditional edifices such as *Ubosot* and *Vihara*.

Previously, royal craftsmen or local artisans were groups of men responsible for the creation of religious buildings. However, following architectural education's establishment at Chulalongkorn University in the 1933, architects have emerged as an alternative profession in the design of religious architecture. This paper investigates the architectural works of Khaisri Tansiri, the architect at Ministry of Public Health, in the design of museums and monk's household utensils museums designed between 1967 and 1997. The finding is that her early work differs significantly from Thai traditional architecture due to her education and the circumstances in which she worked when modern architecture

was the most favoured style in architectural circles. Another significant contribution to Khaisri's work came from King Rama IX, who played a significant part in the later developments of the architect’s contemporary Buddhist architecture.

Khaisri's architectural works can be divided into 3 phases. The first phase was a reinterpretation of Thai traditional architecture with modern architectural style, best represented by Phra Ajahn Man Museum, whose building forms and decoration resemble a Buddhist temple. The second phase started when she used pagoda's form for museum design, following the advice of King's Rama IX, who gave an idea that a religious museum should be built in the form of a pagoda. King Rama IX's influence continued into Khaisri's third phase. During that time, the architect designed a monk's household utensil using a sketch of a pagoda drawn by the king as the crowning image of the building. It was this particular premise that shaped her late design development.

Keywords: museum, monk utensil museum, forest monks, forest-dwelling monastics, Khaisri Tansiri

บทนำ

บทความนี้มีวัตถุประสงค์เพื่อศึกษางานออกแบบของไขศรี ตันศิริ ที่ได้ออกแบบพิพิธภัณฑ์และเจดีย์พิพิธภัณฑ์ในวัดป่าภาคอีสาน ว่ามีรูปแบบและแนวทางในการออกแบบอย่างไร เพื่อนำไปสู่ความเข้าใจแนวคิดการออกแบบงานสถาปัตยกรรมวัดป่าภาคอีสาน ขอบเขตการศึกษางานออกแบบไขศรี ตันศิริ ประกอบด้วย พิพิธภัณฑ์หลวงปู่มั่น วัดป่าสุทธาวาส เจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่ฝั้น อาจาโร วัดป่าอุดมสมพร เจดีย์พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์จวน กุลเชฏโฐ วัดเจติยาคีรีวิหาร (วัดภูทอก) เจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่หลุย จนฺทสาโร วัดป่าสุทธาวาส และเจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่หล้า เขมปตฺโต วัดบรรพตคีรี (วัดภูก้อจ้อ) สาเหตุที่เลือกศึกษางานออกแบบของไขศรีนั้น เนื่องจากผลงานแต่ละชิ้นมีการระบุถึงแนวคิดในการออกแบบว่าใช้แนวคิดใดในการออกแบบ และมีเอกสารหลักฐาน

เพียงพอต่อการวิเคราะห์ อีกทั้งผลงานการออกแบบมีการตกแต่งและเลือกใช้วัสดุไปในแนวทางเดียวกัน ตั้งแต่งานออกแบบชิ้นแรกอย่างพิพิธภัณฑ์หลวงปู่มั่น จนถึงเจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่หล้า วัดภูก้อจ้อ อย่างไรก็ตามถึงแม้ว่าจะมีการตกแต่งไปแนวทางเดียวกันเพื่อสื่อถึงความเป็นพระป่า แต่กลับพบว่างานแต่ละชิ้นกลับโดดเด่นไม่เหมือนกันและสะท้อนลักษณะทางสถาปัตยกรรม ณ ช่วงเวลานั้น ซึ่งในปัจจุบันการสร้างสถาปัตยกรรมวัดป่านั้นมีความหลากหลายรูปแบบมาก จนยากจะหาเอกลักษณ์

เริ่มแรกบทความเป็นการนิยามศัพท์พระป่าอีสานและพิพิธภัณฑ์เจดีย์พิพิธภัณฑ์ จากนั้นจึงกล่าวถึงประวัติและผลงานของสถาปนิก ซึ่งเนื้อหาทั้งสองหัวข้อจะใช้วิธีการศึกษาจากการทบทวนวรรณกรรม จากนั้นจึงวิเคราะห์งานออกแบบทั้งหมดที่สัมพันธ์กับแนวคิดในการออกแบบของแต่ละผลงาน เริ่มจากรูปแบบ หน้าที่การใช้งาน วัสดุตกแต่ง โดยใช้กรอบแนวคิดสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ สถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย สถาปัตยกรรมโพสโมเดิร์น และองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมพุทธศาสนาในประเทศไทย อภิปรายผลออกมาในลักษณะแบ่งออกเป็นระยะเพื่อให้เห็นความแตกต่างของงานแต่ละช่วง

พระป่าอีสานในพุทธศตวรรษที่ 26

พระป่าอีสานในบทความนี้จะเกี่ยวข้องกับพระป่าสายพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ซึ่งเป็นที่รู้จักและยอมรับจากคนทั่วไปในฐานะพระสายวิปัสนาธุระหรือสายกรรมฐาน ซึ่งการแบ่งแยกระหว่างพระสายคันธุระและวิปัสสนาธุระ สันนิษฐานว่าเริ่มสมัยหลังพุทธกาล โดยสมัยพุทธกาลปรากฏเป็นเพียงเรื่องราวพระอาศัยอยู่ในป่าหรือพระที่ปรารถนาอาศัยเสนาสนะป่าจะต้องยึดหลักธุดงควัตรปฏิบัติ โดยพระพุทธเจ้าทรงอนุญาตไว้แต่ไม่มีการบังคับ แล้วแต่ผู้ใดจะสมัครใจปฏิบัติ ครั้นสมัยหลังพุทธกาลเริ่มมีการแบ่งหน้าที่ของพระสงฆ์ จึงได้มีการแบ่งพระออกเป็นพระฝ่ายคามวาสี (คันถธุระ) เน้นเรื่องการศึกษาคัมภีร์ และฝ่ายอรัญวาสี (วิปัสสนาธุระ) เน้นปฏิบัติกรรมฐานและออกไปอยู่ในป่า

ทั้งนี้ในบทความจะขอเรียกกลุ่มพระป่าอีสานแทนการเรียกคำว่าพระอรัญวาสีอีสาน เนื่องจากคำว่าอรัญวาสีในบริบททางการศึกษาพระสงฆ์จะใช้ในเชิงอธิบายหรือกล่าวถึงเพื่อให้ภาพว่า คณะสงฆ์มีการแบ่งการปกครองสงฆ์ออกเป็น 2 คณะมาตั้งแต่สุโขทัย อยุธยา จนกระทั่งรัตนโกสินทร์ในสมัยรัชกาลที่ 5 จึงมีการประกาศใช้พระราชบัญญัติคณะสงฆ์ ร.ศ. 121 ซึ่งมีสาระสำคัญคือ

การแบ่งพระสงฆ์ออกเป็นธรรมยุติกนิกายและมหานิกาย แทนการแบ่งระหว่างคามวาสีและอรัญวาสี ในขณะที่คำว่าพระป่าจะทำให้เห็นภาพของพระสงฆ์ที่อยู่ในป่า เป็นผู้ปฏิบัติวิปัสสนากรรมฐาน ซึ่งเป็นการให้ความหมายที่ตรงกว่า

จุดเริ่มต้นพระป่าอีสานสายพระอาจารย์มั่นเป็นที่รับรู้โดยทั่วไปว่ามีพระอาจารย์เสาร์ กนฺตสีโล เป็นผู้เริ่มต้น โดยสันนิษฐานว่าพระอาจารย์เสาร์น่าจะได้รับอิทธิพลความเป็นสายปฏิบัติหรือวิปัสนาธุระมาจากวัตรปฏิบัติของธรรมยุติกนิกายในคราวที่ได้ญัตติที่วัดศรีทอง และอีกส่วนหนึ่งน่าจะมาจากพื้นฐานสถานภาพทางศาสนาแต่เดิมของอีสานใต้บริเวณอุบลราชธานีและนครจำปาศักดิ์ที่มีพระสายกรรมฐานมากอยู่แล้ว พระกรรมฐานสายนี้จะหลีกเร้นบำเพ็ญเพียรตามป่าเขาในที่สงบห่างไกลจากผู้คน เหมือนกับสายกรรมฐานของพระอาจารย์เสาร์[1] อย่างไรก็ตามด้วยปฏิปทาพระอาจารย์เสาร์ชอบปลีกวิเวก มุ่งแสวงหาหนทางเป็นพระอรหันต์ ในขณะที่พระอาจารย์มั่นผู้เป็นลูกศิษย์เริ่มมีความชัดเจนเรื่องการออกธุดงค์จนมีลูกศิษย์ติดตามจำนวนมาก และอาจทำให้พระอาจารย์มั่นถูกยกว่าเป็นพระอาจารย์สายกรรมฐาน

พิพิธภัณฑ์และเจดีย์พิพิธภัณฑ์

พิพิธภัณฑ์ตามความหมายทั้งในพจนานุกรมและการนิยามทั่วไป คือสถานที่รวบรวมและจัดแสดงสิ่งของเพื่อประโยชน์ความรู้ การศึกษา หรือเพื่อความเพลิดเพลิน ทั้งนี้คำว่าพิพิธภัณฑ์ในบทความจะไม่ต่างจากความหมายที่นิยามทั่วไป คือเป็นสถานที่หรืออาคารที่รวบรวมและจัดแสดงอัฐบริขารของพระป่า มีการบอกเล่าเรื่องราวชีวประวัติของพระป่า สิ่งสำคัญคือมีการนำอัฐิธาตุของพระป่าที่มรณภาพแล้วมาจัดแสดงร่วมด้วย จากการที่นำอัฐิธาตุของพระป่ามาจัดแสดงในอาคารนั้นนำไปสู่การสร้างพิพิธภัณฑ์ในรูปแบบเจดีย์ ดังนั้นคำว่าพิพิธภัณฑ์ในบทความจึงต้องการสื่อถึงความเป็นรูปแบบอาคาร ส่วนเจดีย์พิพิธภัณฑ์ก็คือพิพิธภัณฑ์อีกรูปแบบหนึ่ง เพียงแต่อาคารเป็นรูปทรงเจดีย์หรือมีเจดีย์เป็นส่วนหนึ่งของอาคาร

แนวคิดการสร้างพิพิธภัณฑ์และเจดีย์พิพิธภัณฑ์วัดป่าเริ่มขึ้นหลังจากที่พระอาจารย์มั่นมรณภาพ ลูกศิษย์ที่เคารพในตัวท่านต่างก็มีความปรารถนาจะเก็บอัฐบริขาร เก็บอัฐิธาตุ และสร้างรูปเคารพ ซึ่งความระลึกถึงนั้นเป็นที่มาที่ก่อให้เกิดการสร้างงานสถาปัตยกรรม กล่าวคือนอกจากจะต้องการสถานที่เก็บรักษาสิ่งของหรือพิพิธภัณฑ์แล้ว ตำแหน่งที่จะสร้างยังต้องมีความสำคัญ

เช่นกัน โดยพบว่าหลังจากที่ฌาปนกิจพระป่าเสร็จแล้ว พื้นที่ตรงนั้นจะกลายเป็นที่ตั้งสำหรับสร้างอาคารอย่างอุโบสถหรือเจดีย์พิพิธภัณฑ์ของพระป่ารูปนั้น

ดังนั้นการสร้างพิพิธภัณฑ์และเจดีย์พิพิธภัณฑ์ของพระป่าจึงเป็นงานสถาปัตยกรรมที่รวมปรากฏการณ์หลัก ๆ ในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 ที่สำคัญไว้ด้วยกัน 2 อย่าง คือ

(1) “การเห็นคุณค่าของสิ่งของ” มองว่าสิ่งของสามารถสื่อเรื่องราวหรือให้ความรู้ให้ข้อมูลต่อผู้รับชมได้ จึงเกิดความต้องการอยากสร้างสถานที่ในการเก็บรวบรวมไว้ ซึ่งความคิดเหล่านี้เป็นมูลเหตุการสร้างพิพิธภัณฑ์

(2) “ความรู้สึกแห่งการรำลึกถึง” มาจากความรู้สึกของการสูญเสียต้องการรำลึกถึงเหตุการณ์ หรือต้องการให้ความสำคัญกับบุคคลที่จากไป การสร้างอนุสรณ์ให้พระป่าจึงออกมาในรูปแบบพิพิธภัณฑ์ มีการสื่อความหมายที่สื่อถึงพระป่าในหลายรูปแบบ ได้แก่ การสื่อความหมายด้วยรูปสลักประติมากรรมนูนต่ำเพื่อสื่อถึงเรื่องราวชีวประวัติ การสื่อความหมายเชิงตัวเลขด้วยจำนวนชั้นอาคาร หรืออัตราส่วน ความสูง เพื่อสื่อถึงหลักธรรมสำคัญทางพุทธศาสนา

พิพิธภัณฑ์และเจดีย์พิพิธภัณฑ์จึงเป็นสิ่งที่สะท้อนสภาพการณ์ของความคิด ความรู้สึกของคนในช่วงเวลาพุทธศตวรรษที่ 26 ได้อย่างดี และกลายเป็นสถาปัตยกรรมที่เข้ามามีความสำคัญกับวัดป่า โดยเฉพาะพระป่าสายพระอาจารย์มั่น เป็นธรรมเนียมที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา

ประวัติและผลงานไขศรี ตันศิริ

ไขศรี ตันศิริ สำเร็จการศึกษาระดับปริญญาตรี คณะสถาปัตยกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย พ.ศ. 2499 และระดับปริญญาโท สาขาด้านการออกแบบโรงพยาบาล จากมหาวิทยาลัยโคลัมเบีย พ.ศ. 2513 รับราชการอยู่ในกระทรวงสาธารณสุข ผลงานออกแบบโดยรวมจึงเป็นงานก่อสร้างโรงพยาบาลและอาคารด้านสาธารณสุข เช่น โรงพยาบาลกระทรวงสาธารณสุขที่มีอยู่ทั่วประเทศ และโครงการโรงพยาบาลสมเด็จพระยุพราช ส่วนราชการอื่นอย่างกระทรวงกลาโหม ไขศรีได้รับหน้าที่ให้วางผังออกแบบและควบคุมการก่อสร้างอาคารส่วนราชการของกองบัญชาการทหารสูงสุด ถนนแจ้งวัฒนะ

จากข้อมูลที่กล่าวไปข้างต้น ไขศรีจบการศึกษาทางด้านการออกแบบโรงพยาบาล และได้ออกแบบอาคารงานส่วนราชการของทั้งกระทรวงต้นสังกัดและของกองทัพ แต่การที่ไขศรีได้มาเป็นสถาปนิกออกแบบงานสถาปัตยกรรม

เนื่องในวัดป่านั้น สาเหตุหนึ่งน่าจะมาจากการที่ไขศรีมีผลงานออกแบบและได้ทำงานร่วมกับกลุ่มบุคลากรทางการแพทย์และทหาร ซึ่งทั้งสองกลุ่มเป็นกลุ่มสำคัญจากภาคกลางที่อุปัฏฐากพระป่าในช่วงเวลาทศวรรษที่ 2490-2530 เห็นได้จากประวัติการสร้างวัดและอุโบสถที่จะปรากฏชื่อกลุ่มทหาร เช่น พล.อ.อ. โพยม เย็นสุดใจ[2] พล.อ ชวลิต ยงใจยุทธ[3] และจากชีวประวัติพระป่าก็จะปรากฏชื่อนายแพทย์อย่างเช่น นายแพทย์อวย เกตุสิงห์ ดูแลเมื่อคราวพระป่าอาพาธ และอีกสาเหตุหนึ่งเป็นไปได้ว่าตัวของไขศรีเองเป็นผู้หนึ่งที่สนใจการปฏิบัติธรรมอยู่แล้ว จึงได้เข้ามาทำหน้าที่เป็นสถาปนิกออกแบบพิพิธภัณฑ์วัดป่า[4]

ส่วนงานออกแบบที่เกี่ยวข้องกับพระป่า ไขศรีได้ออกแบบอาคารและเจดีย์พิพิธภัณฑ์ไว้มากมาย ได้แก่ พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต เจดีย์พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์ฝั้น อาจาโร เจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่หลุย จนฺทสาโร เจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่หล้า เขมปตฺโต เจดีย์พิพิธภัณฑ์ พระอาจารย์จวน กุลเชษโฐ โบสถ์วัดดอยแม่ปั๋งของหลวงปู่แหวน สุจิณฺโณ โบสถ์วัดถ้ำผาผึ้งของหลวงปู่บุญจันทร์ จนฺทวโร โบสถ์วัดหินหมากเป้งของหลวงปู่เทสก์ เทสรังสี โบสถ์วัดโอภาสี นอกจากนี้ยังมีงานตกแต่งภายนอกและภายในเจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่ชอบ ฐานสโม และหลวงปู่บัวพา ปณฺญาภาโส[5]

ระยะแรก: แนวทางการเลียนแบบพุทธสถาปัตยกรรมด้วยรูปแบบงานสถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่

ผลงานชิ้นแรกของไขศรี ตันศิริที่ได้สร้างในวัดป่าภาคอีสานคือพิพิธภัณฑ์หลวงปู่มั่น วัดป่าสุทธาวาส โดยมีประวัติการสร้างไว้ว่า[6] ครั้นเมื่อทำการฌาปนกิจศพพระอาจารย์มั่นเสร็จแล้ว ศิษยานุศิษย์ซึ่งมีพระธรรมเจดีย์ (จูม พันธุโล) เจ้าอาวาสวัดโพธิสมภรณ์ ได้ประชุมปรึกษากันว่าเห็นควรสร้างอุโบสถตรงที่ทำการฌาปนกิจศพเพื่อใช้เป็นที่สังฆกรรมของพระภิกษุ โดยเริ่มสร้างอุโบสถเมื่อ พ.ศ. 2494 แล้วเสร็จและฝังลูกนิมิตเมื่อวันที่ 8 พฤษภาคม พ.ศ. 2500

ภายหลังจากฌาปนกิจศพของท่านแล้ว ปรากฏว่าเครื่องอัฐบริขารและสิ่งของเครื่องใช้ได้กระจายไปอยู่ตามที่ต่าง ๆ ดร.เชาวน์ ณ ศีลวันต์ พบเห็นอัฐบริขารและเครื่องใช้สอยพระอาจารย์มั่นเก็บไว้ในตู้เก่า ๆ จึงมีความคิดว่าควรสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์จัดรวมอัฐบริขารและเครื่องใช้สอยไว้ในลักษณะอันควรแก่การเคารพและระลึกถึง อาคารพิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่นจึงได้เริ่ม

สร้างและวางศิลาฤกษ์เมื่อ พ.ศ. 2516 โดยมีนางไขศรี ตันศิริ เป็นสถาปนิก และนายชวลิต แก่นมณี เป็นวิศวกร ออกแบบตกแต่งพิพิธภัณฑ์โดยนายภิญโญ สุวรรณคีรี หากนับตั้งแต่พระอาจารย์มั่นมรณภาพแล้วเป็นเวลาถึง 24 ปี กว่าจะเริ่มสร้าง กระทั่งแล้วเสร็จและทำพิธีเปิดในวันที่ 2 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2518

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมพิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่นเป็นงานสถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ จากหนังสือพิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่นระบุว่า อาคารหลังนี้น่าจะสร้างเพื่อเลียนแบบถ้ำ เนื่องจากพระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ได้ใช้ชีวิตส่วนใหญ่อยู่ในป่าหรือในถ้ำ[7] ระบบการก่อสร้างใช้เทคโนโลยีเสาคาน วัสดุก่อสร้างเป็นคอนกรีตเสริมเหล็ก หลังคามุงกระเบื้องคอนกรีต หลังคาทำจั่วหน้า-หลังในลักษณะพุ่งออกมา ชายคามีการเล่นระดับทางสายตา[8] (ภาพที่ 1) ตัวอาคารมีทางขึ้นด้านหน้าและด้านหลัง มีประตูทางเข้าด้านหน้าเพียงด้านเดียว บริเวณประตูทางเข้าด้านหน้าอาคารตกแต่งด้วยประติมากรรมนูนต่ำทำจากวัสดุกระเบื้องดินเผาเป็นภาพเล่าเรื่องเกี่ยวกับธุดงควัตร 13 ซึ่งเป็นแนวทางปฏิบัติของพระอาจารย์มั่น บริเวณพื้นด้านนอกปูด้วยกระเบื้องเซรามิก รอบอาคารตกแต่งเป็นซุ้มหน้าต่างหลอก ส่วนช่องแสงจริงถูกออกแบบให้ซ่อนอยู่ด้านข้าง บริเวณท้ายอาคารมีการทำสันครีบคอนกรีตเพื่อให้แสงเข้าสู่ตัวอาคาร ส่วนภายในมีการเล่นระดับฝ้าให้เป็นมิติ พื้นปูด้วยหินอ่อนสีดำ ท้ายอาคารด้านในสุดยกพื้นสูง 70 เซนติเมตร ประดิษฐานรูปหล่อเหมือนสีดำทำด้วยโลหะของพระอาจารย์มั่น ฝาผนังทั้งสองด้านเป็นตู้จัดแสดงอัฐบริขารด้านละ 4 ตู้ (ภาพที่ 2)

ภาพที่ 1 ภายนอกพิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต

ภาพที่ 2 ภายในพิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต

เมื่อดูลักษณะอาคารโดยภาพรวมคาดว่าพิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่นเป็นรูปแบบอาคารที่ประยุกต์มาจากสิมอีสาน (อุโบสถ) เห็นจากการทำหลังคาจั่วชั้นเดียวในลักษณะเชิดขึ้น มีการทำเสารองรับปีกนกที่ยื่นออกมา รวมถึงการยกฐานสูงซึ่งในทางสิมอีสานเรียกว่าเอวขันธ์ ลักษณะการตกแต่งภายนอกมีการทำภาพประติมากรรมนูนต่ำบอกเล่าเรื่องธุดงควัตร ซึ่งการทำภาพนูนต่ำในลักษณะภาพเล่าเรื่องนี้อาจเป็นการทำเลียนแบบแนวคิดการทำภาพจิตรกรรมเล่าเรื่องพุทธประวัติหรือทศชาดกของสิมอีสานที่จะอยู่ด้านนอกอาคาร นอกจากนี้ตำแหน่งรูปเหมือนพระอาจารย์มั่นที่อยู่บริเวณท้ายอาคารอาจเป็นการเลียนแบบแนวคิดการประดิษฐานพระประธานที่อยู่บริเวณท้ายอุโบสถ

หากการสร้างพิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่นจากรูปสิมอีสานเป็นไปตามการสันนิษฐานแล้ว อุโบสถที่เป็นตัวอย่างในการเลียนแบบก็น่าจะเป็นอุโบสถวัดศาลาลอย จังหวัดนครราชสีมา ออกแบบโดยวิโรฒ ศรีสุโร เนื่องจากพบว่าลักษณะการตกแต่งและเทคนิคการก่อสร้างคล้ายกัน ได้แก่ 1) การตกแต่งที่มีการนำกระเบื้องเคลือบดินเผาด่านเกวียนมาทำเป็นภาพเล่าเรื่อง (ภาพที่ 3) 2) ผนังอาคารตกแต่งเป็นกล่องหล่อด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กยื่นออกมาจากผนัง (ภาพที่ 4) 3) เทคนิคการทำช่องแสงบริเวณท้ายอาคาร (ภาพที่ 5) ซึ่งเป็นเทคนิคที่นิยมกับสถาปัตยกรรมเขตร้อน ช่องแสงที่ทำออกมาเป็นแผงบังแดด (fin) เป็นสิ่งเห็นได้ชัดเจนในงานสถาปัตยกรรมยุคนี้ โดยมีจุดกำเนิดจากสถาปัตยกรรมตะวันตกของโครงการเมืองใหม่บราซิเลีย ซึ่งสถาปนิกจะใช้แผงบังแดดในรูปแบบต่าง ๆ เพื่อบังแดดและความสวยงาม ดังนั้นเทคนิคการทำช่องแสงทั้งในพิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่นและอุโบสถวัดศาลาลอยจึงเป็นการออกแบบที่เกิดจากสถาปนิกได้ความรู้จากการศึกษาโลกตะวันตก ซึ่งทั้งไขศรีและวิโรฒเป็นสถาปนิกจบการศึกษาสถาปัตยกรรมจากจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย

บน: ภาพที่ 3 เปรียบเทียบการตกแต่งภาพกระเบื้องดินเผาด้านหน้าทางเข้า (ซ้าย) พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น (ขวา) อุโบสถวัดศาลาลอย

กลาง: ภาพที่ 5 เปรียบเทียบการทำช่องแสงท้ายอาคาร (ซ้าย) พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น (ขวา) อุโบสถวัดศาลาลอย

ล่าง: ภาพที่ 4 เปรียบเทียบผนังอาคารตกแต่งเป็นกล่องหล่อด้วยคอนกรีตเสริมเหล็กยื่นออกมาจากผนัง (ซ้าย) พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น (ขวา) อุโบสถวัดศาลาลอย

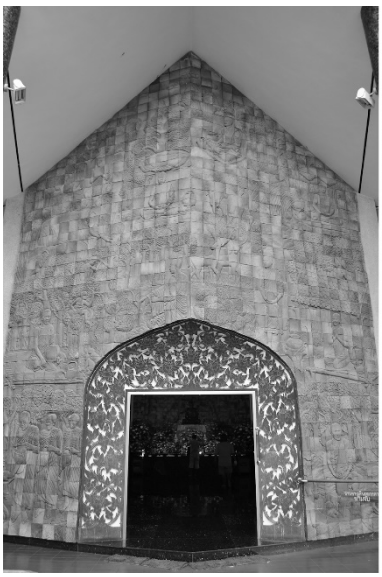

ที่มีการปูพื้นฐานการออกแบบโดยคำนึงถึงประโยชน์ใช้สอยและความสอดคล้องต่อสภาพดินฟ้าอากาศ[9]

ทั้งไขศรีและวิโรฒต่างก็เป็นสถาปนิกที่สร้างงานสถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ด้วยการเลียนแบบพุทธสถาปัตยกรรม ในกรณีของวิโรฒสร้างอุโบสถวัดศาลาลอยโดยตั้งใจให้รูปแบบอุโบสถออกมาเป็นเรือสำเภา ด้วยการนำเทคนิคทางสถาปัตยกรรมสมัยใหม่มาตอบสนองแนวคิด ท้ายที่สุดอุโบสถวัดศาลาลอยจึงได้รับรางวัลดีเด่นแนวบุกเบิกอาคารทางศาสนาจากสมาคมสถาปนิกสยามในพระบรมราชูปถัมภ์ พ.ศ. 2516 และรางวัลจากมูลนิธิเสฐียรโกเศศ-นาคะประทีป

การประสบความสำเร็จในการเลียนพุทธสถาปัตยกรรมด้วยการสร้างสถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ของวิโรฒ อาจทำให้ไขศรีนำแนวคิดและเทคนิคในการสร้างอุโบสถวัดศาลาลอยมาปรับใช้ในอาคารพิพิธภัณฑ์หลังนี้ ด้วยความที่ไขศรีไม่เคยสร้างงานที่เกี่ยวข้องกับทางพุทธศาสนา จึงจำเป็นต้องหาแนวทางหรืออาคารทางพุทธศาสนาที่สร้างจากวัสดุหรือใช้เทคนิคทางสถาปัตยกรรมสมัยใหม่มาเป็นต้นแบบในการสร้างอาคารพิพิธภัณฑ์

ระยะที่สอง: แนวทางการสร้างสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัยผ่านการใช้หลักปรัชญาทางพุทธศาสนา

หลังจากอาคารพิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต สร้างแล้วเสร็จใน พ.ศ. 2518 คาดว่าคงได้รับเสียงตอบรับในทางที่ดีจากผู้ที่เป็นศิษยานุศิษย์ของพระป่า ไขศรีจึงได้มีโอกาสสร้างพิพิธภัณฑ์อีกครั้ง โดยคราวนี้ได้เปลี่ยนรูปแบบจากอาคารพิพิธภัณฑ์เป็นเจดีย์พิพิธภัณฑ์ สาเหตุอันเนื่องมาจากหลังจากพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร มรณภาพใน พ.ศ. 2520 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงมีพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ด้วยพระราชกระแสรับสั่งของพระองค์เองว่า

> เป็นการสมควรที่จะเก็บรักษาอัฐิของพระอาจารย์ฝั้นไว้เป็นของกลางเพื่อเปิดโอกาสให้บรรดาศิษยานุศิษย์ที่มีอยู่เป็นจำนวนมากในทั่วทุกทิศานุทิศได้มีโอกาสมาสักการบูชา ซึ่งหากจะสร้างเป็นเจดีย์สำหรับบรรจุอัฐิของท่านไว้ก็จะเป็นการสมควร[10]

จากพระราชดำริดังกล่าวทำให้รูปแบบอาคารพิพิธภัณฑ์เปลี่ยนแปลงไป สถาปนิกและคณะดำเนินการได้มีมติเลือกแบบก่อสร้างพร้อมกับให้ความ

ภาพที่ 6 บริเวณงานพระราชทานเพลิงศพพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร
ที่มา: คณะศิษยานุศิษย์, **หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่ฝั้น อาจาโร**, พิมพ์ครั้งที่ 2, (ม.ป.ท., 2556), 56.

เห็นชอบในหลักการใหญ่ 4 ประการ คือ 1) ใช้วัสดุที่ประหยัดแต่ต้องมีความทนทาน และมีการบำรุงรักษาให้น้อยที่สุดเพื่อไม่ให้เป็นภาระแก่วัด 2) ลักษณะและรูปแบบควรเน้นหนักไปในทางที่ทำให้เกิดความรู้สึกในความเป็นกรรมฐานและเสริมสร้างศรัทธาปสาทะแก่ผู้ที่ได้มาพบเห็น มากกว่าความงดงามในแง่ศิลปกรรม 3) ให้มีการแสดงประวัติของพระอาจารย์ฝั้น รวมถึงพิพิธภัณฑ์แสดงอัฐิและบริขารของท่านด้วย 4) ให้มีอาณาบริเวณโดยรอบพอสมควรแวดล้อมด้วยต้นไม้ตามนิสัยและปฏิปทาของท่าน และให้ศูนย์กลางของเจดีย์อยู่ตรงจุดที่ได้มีการพระราชทานเพลิงท่าน[11] (ภาพที่ 6)

จากแนวคิดการสร้างเจดีย์ที่ในหลวงรัชกาลที่ 9 ได้พระราชทานไว้อีกทั้งหลัก 4 ประการในการออกแบบก่อสร้างจากคณะดำเนินงาน ทำให้สถาปนิกมีแนวคิดการออกแบบเจดีย์พิพิธภัณฑ์ของพระอาจารย์ฝั้นเป็นไปในทางการสร้างเจดีย์ที่เรียบง่ายและสวย ความน่าสนใจอยู่ที่เจดีย์พิพิธภัณฑ์ต้องมีลักษณะอย่างเจดีย์ กล่าวคือองค์ประกอบของเจดีย์ประกอบไปด้วยส่วนฐาน ส่วนองค์ระฆังหรือส่วนเรือนธาตุ และส่วนยอด ซึ่งเป็นรูปแบบเจดีย์ที่เคยปรากฏอยู่ในผังวัด ลักษณะทางโครงสร้างก่อทึบไม่สามารถเข้าไปใช้งานภายในได้

เจดีย์พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์ฝั้นเริ่มดำเนินการสร้างโดยวางศิลาฤกษ์ใน พ.ศ. 2523 ในหลวงรัชกาลที่ 9 ได้เสด็จพระราชดำเนินมาทรงประกอบพิธี งบประมาณส่วนใหญ่ที่นำมาสร้างมาจากการบริจาคจากกลุ่มคนที่อยู่ในกรุงเทพฯ[12] การก่อสร้างเริ่มใน พ.ศ. 2523 โดยมีสถาปนิกคณะเดียวกับที่ออกแบบอาคารพิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น ใช้เวลาออกแบบและก่อสร้างรวมทั้งสิ้นประมาณ 16 เดือน เป็นเงินทั้งสิ้นประมาณ 14 ล้านบาท เมื่อเสร็จสิ้นการสร้างได้กราบบังคมทูลเชิญในหลวงรัชกาลที่ 9 เสด็จฯ มาบริเวณพิธีบรรจุอัฐิทางด้านใต้ขององค์เจดีย์ เพื่อประกอบพิธีบรรจุอัฐิและทรงเปิดอาคารพิพิธภัณฑ์ในวันที่ 9 มกราคม พ.ศ. 2525[13]

ส่วนงานออกแบบ สถาปนิกได้ออกแบบเจดีย์พิพิธภัณฑ์ตามมติที่คณะกรรมการกำหนดไว้ ได้แก่ ข้อหนึ่ง เรื่องความประหยัด ทนทาน ดูแลรักษาง่าย สถาปนิกใช้โครงสร้างคอนกรีตเสริมเหล็ก วัสดุที่ใช้ในการก่อสร้างจัดเป็นวัสดุสมัยใหม่ โดยคอนกรีตเสริมเหล็กมีคุณสมบัติทางโครงสร้างเรื่องความแข็งแรงทนทาน ซึ่งแต่เดิมโครงสร้างเจดีย์ในงานไทยประเพณีใช้วิธีการเรียงอิฐก่อทึบตันทำให้เข้าไปใช้พื้นที่ภายในไม่ได้ แต่ในปัจจุบันสถาปนิกเลือกใช้คอนกรีตเสริมเหล็กแทนที่การเรียงอิฐ จึงทำให้สามารถเข้าไปใช้พื้นที่ภายในเจดีย์ได้

ข้อสอง ลักษณะและรูปแบบทำให้เกิดความรู้สึกในความเป็นกรรมฐานและเสริมสร้างศรัทธาปสาทะแก่ผู้มาพบเห็นมากกว่าความงดงามในแง่ศิลปกรรม สถาปนิกใช้วัสดุในการตกแต่งเจดีย์พิพิธภัณฑ์ คือกระเบื้องโมเสกสีน้ำตาลตกแต่งยอดเจดีย์ และใช้กระเบื้องโมเสกสีดำตกแต่งซุ้มกลีบบัว (ภาพที่ 7) นอกจากนี้ยังใช้กระเบื้องดินเผาทำเป็นภาพอิริยาบถยืน เดิน นั่ง นอน และภาพเล่าเรื่องชีวประวัติของพระอาจารย์ฝั้น (ภาพที่ 8) จากการวิเคราะห์สีวัสดุที่ใช้นั้นจะเห็นได้ว่าสถาปนิกเลือกใช้สีที่ไม่ฉูดฉาด ดูกลมกลืนไปกับธรรมชาติ ต่างจากการตกแต่งเจดีย์แบบไทยประเพณีที่มักจะใช้ทองหรือสีทองซึ่งจะทำให้องค์เจดีย์เกิดความโดดเด่นงดงาม แต่การใช้สีอย่างเช่นสีน้ำตาลหรือสีดำ ทำให้เจดีย์พิพิธภัณฑ์กลมกลืนไปกับธรรมชาติ มากกว่าจะทำให้โดดเด่นสะดุดตากับผู้ที่พบเห็น เปรียบเทียบได้กับพระสงฆ์ที่ห่มจีวรสีกรักอันเกิดจากการใช้แก่นขนุนย้อมสีจีวร ครั้นเมื่อพระสงฆ์ออกธุดงค์หรือนั่งวิปัสสนากรรมฐานในป่า พระสงฆ์ก็จะกลมกลืนไปกับป่า ดังนั้นการตกแต่งเจดีย์พิพิธภัณฑ์โดยใช้วัสดุที่มีสีน้ำตาล ดำ ทำให้งานสถาปัตยกรรมดูเรียบง่าย สร้างความสงบทางสายตาและสื่อถึงความเป็นวัดป่ามากกว่าการใช้สีอื่น (ภาพที่ 9)

บน: ภาพที่ 9 การตกแต่งภายนอกเจดีย์พิพิธภัณฑ์วัดป่าอุดมสมพร หลวงปู่ฝั้น อาจาโร จังหวัดสกลนคร

ล่างซ้าย: ภาพที่ 8 ภาพประติมากรรมชีวประวัติพระอาจารย์ฝั้น

ล่างขวา: ภาพที่ 7 การใช้กระเบื้องโมเสกสีน้ำตาลตกแต่งยอดเจดีย์ และใช้กระเบื้องโมเสกสีดำตกแต่งซุ้มกลีบบัว

ภาพที่ 10 ภายในพิพิธภัณฑ์หลวงปู่ฝั้น อาจาโร วัดป่าอุดมสมพร จังหวัดสกลนคร

ข้อสาม มีการแสดงประวัติของหลวงปู่ฝั้น รวมถึงพิพิธภัณฑ์แสดงอัฐิและบริขารของท่าน สถาปนิกใช้เครื่องปั้นดินเผาด่านเกวียนทำเป็นภาพเล่าเรื่องแสดงประวัติของหลวงปู่ฝั้น เริ่มตั้งแต่เกิดจนกระทั่งมรณภาพ โดยแสดงไว้บริเวณเนินเจดีย์พิพิธภัณฑ์ มีทั้งหมด 56 ช่อง ในส่วนห้องจัดแสดงอัฐิและบริขารอยู่ภายในอาคารผังกลม มีรูปหล่อรมดำพระอาจารย์ฝั้นไว้ตรงกลางห้อง หน้ารูปหล่อรมดำพระอาจารย์ฝั้นมีอัฐิพระอาจารย์ฝั้น ประตูทางเข้าทั้งสี่ด้านตกแต่งด้วยลายดอกบัว ดอกไม้ร่วง ดอกพุดตาน ภาพสัตว์ในป่า ฝ้าเพดานตกแต่งด้วยลายธรรมจักร มีตู้จัดแสดงประกอบด้วยประวัติ อัฐบริขาร หนังสือธรรม (ภาพที่ 10)

ข้อสี่ ตำแหน่งที่ตั้งเจดีย์พิพิธภัณฑ์เป็นตำแหน่งเดียวกับที่พระราชทานเพลิงท่าน โดยแต่เดิมรูปแบบเจดีย์พิพิธภัณฑ์เป็นอาคารสี่เหลี่ยมผืนผ้าที่มีส่วนยอดคล้ายยอดพระธาตุพนม (ภาพที่ 11) แต่ในปัจจุบันได้มีการปรับรูปแบบที่ต่างไปจากเดิม นอกจากนี้บริเวณรอบเจดีย์พิพิธภัณฑ์มีการจัดภูมิทัศน์ด้วยต้นไม้โอบล้อมแต่ไม่บดบัง

ภาพรวมของงานออกแบบเจดีย์พิพิธภัณฑ์ของพระอาจารย์ฝั้นได้หลักสำคัญเรื่อง “การเก็บอัฐิ” และ “เจดีย์” จากในหลวงรัชกาลที่ 9 ส่งผลให้เกิดรูปแบบเจดีย์พิพิธภัณฑ์แทนที่จะเป็นอาคารอย่างพิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น วัดป่าสุทธาวาส สถาปนิกจึงต้องหาแนวทางการสร้างเจดีย์พิพิธภัณฑ์ โดยจะต้องให้งานออกมาเป็นสถาปัตยกรรมเนื่องในพุทธศาสนา หรือใช้ปรัชญาทางพุทธศาสนาในการออกแบบ ดังนั้นสถาปนิกจึงได้ออกแบบเจดีย์พิพิธภัณฑ์เป็นลักษณะเจดีย์ยอดแหลมบนฐานกลีบบัวซ้อน 3 ชั้น ซึ่งชั้นล่างสื่อความหมายถึงศีล ชั้นที่สองสื่อความหมายถึงสมาธิ และชั้นที่สามสื่อความหมายถึงปัญญาอันเป็นธรรมะตามหลักคำสอนของพระพุทธเจ้า[14]

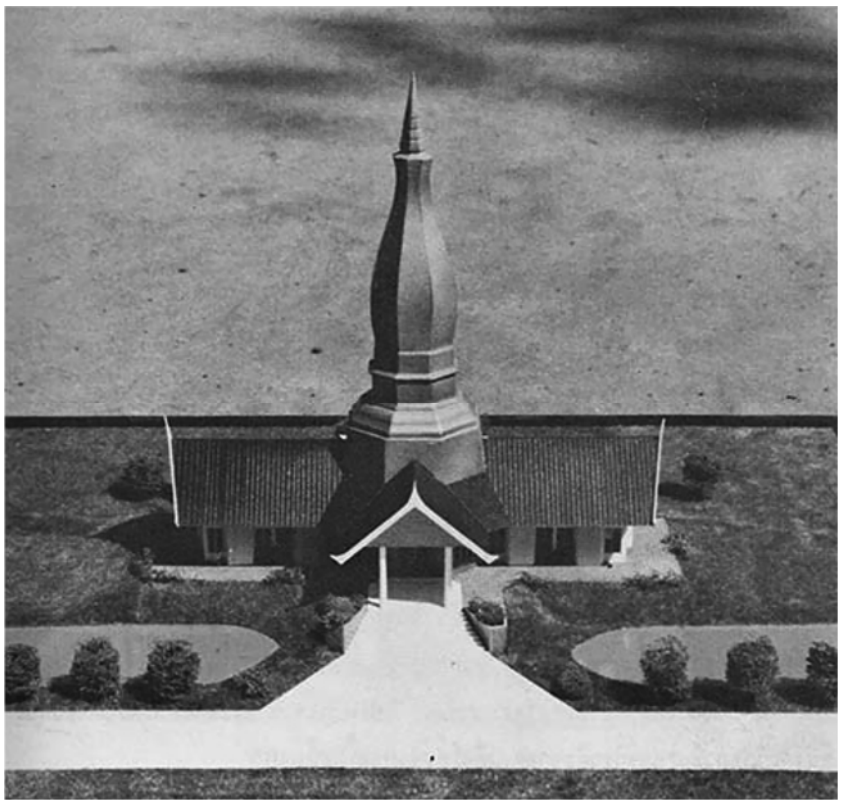

ภาพที่ 11 หุ่นจำลองพิพิธภัณฑ์เครื่องอัฐบริขารและสถูปที่จะบรรจุอัฐิพระอาจารย์ฝั้น อาจาโร
ที่มา: คณะศิษยานุศิษย์, **หนังสืออนุสรณ์งานพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่ฝั้น อาจาโร**, พิมพ์ครั้งที่ 2, (ม.ป.ท., 2556), 107.

แนวทางการใช้ปรัชญาทางพุทธศาสนายังคงปรากฏให้เห็นอย่างต่อเนื่องในงานออกแบบของไขศรี ดังเช่นเจดีย์พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์จวน กุลเชฏโฐ วัดภูทอก จังหวัดบึงกาฬ

หลังจากที่พระอาจารย์จวนมรณภาพเมื่อ พ.ศ. 2523 ในหลวงรัชกาลที่ 9 ได้เสด็จพระราชดำเนินไปเป็นองค์ประธานในงานพระราชทานเพลิงศพในวันที่ 18 เมษายน พ.ศ. 2524 ทรงมีพระราชปรารภว่า “อัฐิของท่านอาจารย์จวนนั้นไม่ควรแบ่งแยกกันออกไป ควรจะเก็บรวมกันไว้ ณ วัดที่เดียวกัน เพื่อให้บรรดาศิษย์และประชาชนได้มาเคารพสักการะได้ทั่วกัน” และทรงมีพระราชดำรัสถามว่า “ท่านพระอาจารย์ได้เคยสั่งเกี่ยวกับอัฐิของท่านไว้ประการใดบ้าง” ทั้งศิษย์และญาติของท่านต่างกราบบังคมทูลว่า ท่านเคยสั่งไว้ว่าเขาภูทอกนี้เสมือนเจดีย์ใหญ่อยู่แล้ว อาตมาตายไม่ต้องทำอะไร ให้เจาะเขาข้างบนนำกระดูกไปฝังไว้ก็พอแล้ว หรือถ้าเกรงจะเป็นภาระจะโยนทิ้งเหวไปก็ได้ พระองค์จึงพระราชทานพระราชดำริว่า “ถ้าเช่นนั้นก็ควรจะสร้างเจดีย์บรรจุอัฐิของท่านไว้บนยอดเขา”[15] แต่ในที่สุดเมื่อมีการสำรวจสภาพบนยอดเขามีลักษณะเป็นโพรงมาก เป็นหินทรายไม่แข็งแรงพอ จึงมีการเลือกจุดที่สร้างใหม่

โดยเลือกจุดที่พระราชทานเพลิงศพแทนเนื่องจากป้องกันไม่ให้เหยียบอัฐิธาตุที่อาจจะหลงเหลืออยู่ อีกทั้งครูบาอาจารย์ส่วนใหญ่ก็ล้วนมีอายุ หากสร้างไว้ข้างล่างก็จะเป็นการสะดวกเมื่อมาอนุโมทนาและชมเจดีย์[16]

ทีมออกแบบมีนางไขศรี ตันศิริ และนายสันติ ชยสมบัติ เป็นสถาปนิกผู้ออกแบบเจดีย์พิพิธภัณฑ์ หลังจากได้ดำเนินการจัดหาทุนระยะหนึ่งแล้วก็เริ่มดำเนินการสร้างใน พ.ศ. 2529[17] และดำเนินการเสร็จสิ้นเมื่อ พ.ศ. 2533 โดยใช้งบประมาณทั้งสิ้น 20 ล้านบาทในการก่อสร้าง[18] ส่วนใหญ่ได้มาจากการระดมทุนจากชมรมพุทธศาสน์ การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ภายใต้การนำของคุณหญิงสุรีพันธ์ มณีวัต ผู้จัดกิจกรรมทำบุญไหว้พระประจำปี[19]

การตกแต่งภายนอก (ภาพที่ 13) ส่วนฐานล่างประดับด้วยหินแกรนิตสีดำ ทำภาพประติมากรรมดินเผาด่านเกวียนเป็นชีวประวัติของท่าน (ภาพที่ 12) ส่วนกลางประดับด้วยโมเสกแก้วสีชมพูอมแดง ซึ่งเป็นสีเดียวกับสีหินของภูทอก ส่วนยอดประดับด้วยโมเสกแก้วเช่นเดียวกันแต่เป็นสีชมพูสว่าง ภายหลังมีการบูรณะเจดีย์พิพิธภัณฑ์ครั้งใหญ่ใน พ.ศ. 2549 จึงได้มีการเพิ่มทองคำบริสุทธิ์ตีแผ่หุ้มยอดบน การตกแต่งภายใน ผนังตกแต่งด้วยหินอ่อนแก้ว พื้นเจดีย์ปูด้วยหินแกรนิตแก้วสีดำเหลือบมุก ผนังด้านหลังตอนกลางเป็นแท่นหินอ่อนเป็นที่ประดิษฐานรูปปั้นเหมือนของพระอาจารย์จวนในท่ายืนสูง 2.8 เมตร มีภาพประติมากรรมดินเผาด่านเกวียนเป็นฉากเบื้องหลัง โดยรอบเป็นตู้แสดงอัฐบริขาร (ภาพที่ 14)

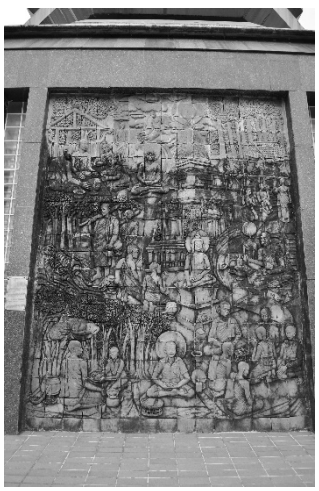

ภาพที่ 12 ภาพประติมากรรมนูนต่ำชีวประวัติพระอาจารย์จวน วัดภูทอก

หลักปรัชญาทางพุทธศาสนาที่นำมาใช้ ได้แก่ เริ่มจากองค์เจดีย์ที่มีความสูงจากระดับดินถึงยอด 37 เมตร มีความหมายถึงโพธิปักขิยธรรม 37 หรือธรรมเพื่อการตรัสรู้ 37 ประการ สัณฐานเป็นรูปแปดเหลี่ยมทรงกรวย ส่วนฐานหมายถึง ทาน ศีล ภาวนา โดยมีความกว้าง 10.5 เมตร ส่วนกลางมี 8 ชั้น หมายถึงมรรค 8 ส่วนยอดหมายถึงนิพพาน[20] มีการบรรจุอัฐิธาตุและอังคารของพระอาจารย์จวน[21]

การออกแบบเจดีย์พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์จวนยังได้ให้ความสำคัญกับภูมิทัศน์เหมือนกับเจดีย์พระอาจารย์ฝั้น แต่การตกแต่งภูมิทัศน์ที่นี่มีหลักการว่าบนลานชั้นบนและชั้นกลางจะต้องไม่มีต้นไม้ใหญ่มาบดบัง เพื่อแสดงรูปลักษณ์ของเจดีย์ให้เห็นชัดเจน อีกทั้งสวนทั้งสี่มุมเน้นแสดงความหมายในชีวประวัติของท่าน โดยเรียงลำดับเวียนตามทักษิณาวรรตจากมุมขวาของเจดีย์ คือมุมแรกเน้นดอกไม้ประดับสีเหลืองเป็นสีสัญลักษณ์ของศาสนาประจำชาติไทย มุมที่สองเน้นดอกไม้ด้วยไม้ประดับสีแดงอันเป็นสีโลหิต แสดงถึงความมุ่งมั่น

บน: ภาพที่ 13 เจดีย์พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์จวน กุลเชฏโฐ วัดภูทอก จังหวัดบึงกาฬ

ล่าง: ภาพที่ 14 ภายในเจดีย์พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์จวน

ความหลุดพ้น มุมที่สามเน้นดอกไม้ประดับสีขาวแสดงถึงความบริสุทธิ์หลุดพ้น มุมที่สี่เน้นด้วยดอกไม้ประดับสีชมพู แสดงถึงความอุทัยเรืองรองแห่งแสงธรรมที่ท่านบรรลุจนสิ้นสงสัยแล้ว[22]

ผลงานการออกแบบไขศรีในช่วงเวลานี้เป็นงานที่สะท้อนความเป็นงานสถาปัตยกรรมไทยสมัยใหม่ คือการใช้รูปลักษณ์ใหม่ภายใต้เค้าโครงของงานสถาปัตยกรรมไทย มีการนำองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเจดีย์มาใช้ใน

อาคาร ได้แก่ ยอดดอกบัวเหลี่ยม การทำชั้นซ้อนลดหลั่น เน้นเอกลักษณ์ไทย เฉพาะบางส่วนของอาคาร รูปลักษณ์ขององค์ประกอบสถาปัตยกรรมจึงสะท้อนลักษณะไทยที่พัฒนาไปจากเดิม ไม่ใช่การลอกแบบจากงานสถาปัตยกรรมในอดีต เป็นความพยายามทำงานสถาปัตยกรรมไทยให้มีเอกลักษณ์เชิงนามธรรม โดยใช้หลักปรัชญาทางพุทธศาสนา ซึ่งเกิดจากกระบวนการคิดในลักษณะที่จงใจของสถาปนิกในช่วงระยะเวลาอันสั้น ไม่ได้เกิดจากวิวัฒนาการหรือการพัฒนาอย่างต่อเนื่อง

การใช้วัสดุก่อสร้างมีความเหมาะสมกับยุค คือมีการใช้คอนกรีตเสริมเหล็ก สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอย จุดเด่นคือการใช้วัสดุตกแต่ง ได้แก่ โมเสก หินอ่อน ข้อดีของโมเสกคือเมื่อมาใช้ตกแต่งยอดบัวเหลี่ยมทำให้เกิดความสวยงาม สามารถทดแทนการทาสีได้ ให้ความหรูหราสวยงาม หินอ่อนก็เป็นวัสดุที่ให้ความหรูและมีราคาสูง ทั้งโมเสกและหินอ่อนต่างก็เป็นวัสดุที่มีราคาสูง สะท้อนให้เห็นถึงแรงศรัทธาและกำลังทรัพย์ของผู้ที่สนับสนุนพระป่า

วิธีการออกแบบในช่วงนี้พบว่ามีวิธีการที่ศึกษาจากหุ่นจำลองเพื่อดูความสอดคล้องทั้งหมดของภาพรวม จากหลักฐานพบว่าในการสร้างเจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่ฝั้นได้มีการทำหุ่นจำลองขึ้นมา ข้อดีของการทำหุ่นจำลองไว้เพื่อศึกษาลักษณะของรูปทรงอาคาร จะทำให้เห็นความต่อเนื่องของรูปทรงและสัดส่วนของอาคารได้ดีกว่าการดูรูปด้านอาคารแต่ละด้าน

แนวคิดที่น่าสนใจและมีส่วนต่อการสร้างเจดีย์พิพิธภัณฑ์ คือการนำแนวความคิดเรื่องอนุสรณ์สถานมาใช้ การสื่อความหมายของอนุสรณ์สถานในไทยมีลักษณะใหญ่ ๆ ได้แก่ การบรรยายเป็นตัวอักษร รูปสลักประติมากรรมนูนสูงหรือนูนต่ำ การสื่อความหมายเชิงตัวเลข และทำประติมากรรมลอยตัว[23] ในการทำเจดีย์พิพิธภัณฑ์ช่วงนี้พบว่ามีการทำประติมากรรมนูนต่ำที่บอกชีวประวัติตั้งแต่เกิดจนถึงมรณภาพ ซึ่งมากกว่าคราวที่ทำพิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น มีการสื่อความหมายเชิงตัวเลข เช่น เจดีย์พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์ฝั้น ทำเจดีย์ยอดแหลมบนซุ้มกลีบบัวซ้อน 3 ชั้น เพื่อสื่อถึงศีล สมาธิ ปัญญา เจดีย์พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์จวนมีความสูง 37 เมตร สื่อถึงโพธิปักขิยธรรม 37 หรือธรรมเพื่อการตรัสรู้ 37 ประการ จำนวนชั้น 8 ชั้น สื่อถึงมรรค 8 ส่วนประติมากรรมลอยตัว จากเดิมรูปเหมือนพระอาจารย์มั่นอยู่ในท่านั่งขัดสมาธิที่ดูคล้ายพระประธานในอุโบสถ แต่รูปเหมือนพระอาจารย์ฝั้นและพระอาจารย์จวนดูมีความเป็นอนุสาวรีย์ เห็นได้จากการทำท่าทางในลักษณะถือไม้เท้าที่อาจจะสื่อถึงความเป็นพระธุดงค์ นอกจากนี้ในการออกเจดีย์พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์จวน

มีการออกแบบภูมิสถาปัตยกรรมเพื่อการสื่อความหมาย ซึ่งเป็นแนวทางหนึ่งในการสื่อความหมายของอนุสรณ์สถานเช่นกัน

เจดีย์พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์ฝั้นและพระอาจารย์จวนจึงเป็นตัวอย่างงานสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย ที่ใช้วัสดุก่อสร้างสมัยใหม่เหมาะสมกับสภาพปัจจุบัน สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยที่เปลี่ยนไปจากเดิม แต่ยังคงสามารถแสดงออกถึงลักษณะไทยได้ ซึ่งงานสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัยในช่วงเวลานี้จะยึดถืองานสถาปัตยกรรมไทยเป็นแนวทางในการพัฒนารูปแบบ แต่ไม่ปรากฏการใช้ลวดลายในส่วนประณีตสถาปัตยกรรม และที่สำคัญยังปรากฏแนวการเสริมสร้างไทยเชิงนามธรรม รวมทั้งการนำองค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมที่เป็นสื่อแสดงลักษณะไทยมาประยุกต์ใช้ในอาคาร[24]

งานออกแบบสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัยของไขศรีที่มีแนวคิดและรูปแบบใกล้เคียงกับเจดีย์พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์ฝั้นและพระอาจารย์จวน คือ พระมหาธาตุนภเมทนีดล (พ.ศ. 2529–2530) และพระมหาธาตุเจดีย์นภพลภูมิสิริ (พ.ศ. 2533) มีไขศรี ตันศิริ และสันติ ชยสมบัติ เป็นสถาปนิก และกัญจนจักก์ สถาปนสุต เป็นวิศวกร ร่วมกันดำเนินการออกแบบ คำนวณ และควบคุมงานก่อสร้าง[25] พระมหาธาตุนภเมทนีดลเป็นการสร้างรูปลักษณ์ใหม่ภายใต้เค้าโครงงานสถาปัตยกรรมเดิม ประกอบด้วยส่วนฐาน องค์สถูป บัลลังก์ และปลียอด ด้วยรูปแบบที่เป็นประติมากรรมโดยเน้นความคิดที่สื่อความหมายเกี่ยวกับการบรรลุอนุตรสัมมาสัมโพธิญาณขององค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า เริ่มด้วยความสูงเจดีย์จากชานพักชั้นล่างถึงยอดปลี 60 เมตร หมายถึงพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงเจริญพระชนมพรรษา 60 พรรษา รูปทรงเจดีย์เป็นรูปแปดเหลี่ยมหมายถึงมรรค 8 ซึ่งเป็นทางปฏิบัติไปสู่การหลุดพ้น มีบัวรัดรอบแบ่งองค์เจดีย์เป็น 3 ชั้น หมายถึง การบำเพ็ญบารมี 3 ขั้น ขั้นละ 10 ทัศ คือ บารมี อุปบารมี และปรมัตถบารมี รวมเรียกว่า บารมี 30 ทัศ ส่วนบนสุดขององค์เจดีย์เป็นยอดปลีสีทองรองรับด้วยบัวบานแปดกลีบ หมายถึงการตรัสรู้อนุตรสัมโพธิญาณและเสด็จดับขันธปรินิพพานในที่สุด[26]

ระยะที่สาม: แนวทางการสร้างงานสถาปัตยกรรมไทยประเพณีรัชกาลที่ 9 ด้วยแนวทางของโพสต์โมเดิร์น

ช่วง พ.ศ. 2526–2532 มีเหตุการณ์สำคัญของชาติหลายอย่างที่มีส่วนผลักดันให้เกิดโครงการสถาปัตยกรรมไทยขึ้นมากมาย ส่วนการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์หรือ

แหล่งเก็บรวบรวมสิ่งของเป็นที่นิยมอย่างมากทั้งในหน่วยงานรัฐและมหาวิทยาลัย อีกทั้งมีความนิยมสร้างอาคารในทำนองพิพิธภัณฑ์ซึ่งเป็นแหล่งรวบรวมข้อมูลเพื่อการศึกษา นอกจากนี้ยังได้มีการสร้างพิพิธภัณฑ์เพื่อแสดงอัฐบริขารของพระเกจิอาจารย์หลังมรณภาพ เช่น พิพิธภัณฑ์หลวงปู่ดุลย์ พิพิธภัณฑ์โพธิญาณเถร วัดหนองป่าพง อีกทั้งอนุสรณ์สถานแด่ผู้สละชีวิตในการป้องกันประเทศก็ได้สร้างในช่วงเวลานี้เช่นกัน[27]

งานออกแบบของไขศรี ตันศิริ ในการออกแบบเจดีย์พิพิธภัณฑ์วัดป่าได้มีการเปลี่ยนแปลงจากแต่เดิมที่เป็นสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัยมาเป็นแนวรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี กล่าวคือแนวทางในการออกแบบแต่เดิมใช้เพียงลักษณะขององค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมเจดีย์มาเป็นหลักในการออกแบบ เพื่อใช้เป็นสัญลักษณ์ในการสื่อถึงสถาปัตยกรรมไทย แต่ในระยะนี้ได้เปลี่ยนเป็นนำเจดีย์ทรงระฆังมาใช้ทั้งหมด ไม่ว่าจะเป็นส่วนฐานรององค์ระฆัง ตัวองค์ระฆังและส่วนยอด ทำให้เจดีย์พิพิธภัณฑ์วัดป่ามีรูปแบบอย่างเจดีย์ทรงระฆังที่นิยมทำในวัดทั่วไปเพื่อสื่อถึงองค์พระสัมมาสัมพุทธเจ้า โดยเริ่มปรากฏให้เห็นในเจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่หลุย จันทสาโร และสืบทอดต่อไปยังเจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่หล้า เขมปัตโต

หลวงปู่หลุย จันทสาโร มรณภาพเมื่อวันที่ 25 ธันวาคม พ.ศ. 2532 โดยได้เชิญศพจากโรงพยาบาลหัวหินมาตั้งที่วัดพระศรีมหาธาตุวรวิหาร บางเขน ในงานพระราชทานเพลิงศพหลวงปู่ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จัดพิมพ์หนังสือขึ้นพระราชทานเป็นอนุสรณ์ คือหนังสือ “จันทสาโรบูชา” เป็นหนังสือที่รวบรวมสารธรรมต่าง ๆ และชีวประวัติและปฏิปทาของหลวงปู่หลุย[28] ครั้นเมื่อถึงคราวต้องพิจารณากำหนดสถานที่สร้างเจดีย์ถวายหลวงปู่หลุยจึงเป็นการยากที่คณะศิษย์จะกำหนด เนื่องจากปฏิปทาที่เด่นของท่านข้อหนึ่งคือไม่ติดสถานที่ อีกทั้งหลวงปู่ได้สร้างมาหลายวัด และไม่เคยปรารภว่าจะให้สร้างที่บรรจุอัฐิของท่านไว้ ณ ที่ใด[29] ซึ่งในสมัยหนึ่งเมื่อ พ.ศ. 2488 หลวงปู่หลุยได้สร้างวัดป่าหนองผือ (วัดภูริทัตต-ถิราวาส) จังหวัดสกลนคร ถวายแก่พระอาจารย์มั่น ภูริทตฺโต ครั้นเมื่อพระอาจารย์มั่นมรณภาพ อัฐิธาตุของท่านได้มาเก็บไว้ที่พิพิธภัณฑ์วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร ดังนั้นพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 จึงทรงมีพระราชกระแสรับสั่งว่าควรสร้างเจดีย์หลวงปู่หลุยไว้ที่วัดป่าสุทธาวาส เพื่อให้ท่านได้อยู่ใกล้กับอัฐิธาตุพระอาจารย์มั่น[30]

ภาพที่ 15 ภาพร่างฝีพระหัตถ์ของในหลวงรัชกาลที่ 9 พระราชทานเพื่อเป็นต้นแบบเจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่หลุย จันทสาโร ***ที่มา:*** **"จันทสารเจติยานุสรณ์"** (หนังสือที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดเจดีย์หลวงปู่หลุย จนฺทสาโร ณ วัดป่าสุทธาวาส อ.เมืองสกลนคร, 2539).

หลังจากมีพระราชกระแสถึงการดำเนินการสร้างเจดีย์หลวงปู่หลุยแล้ว พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ยังทรงพระกรุณาพระราชทานภาพร่างฝีพระหัตถ์เจดีย์หลวงปู่หลุย (ภาพที่ 15) อีกทั้งพระราชทานพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์สำหรับเป็นกองทุนสร้างเจดีย์จำนวน 1,000,000 บาท ซึ่งกองราชเลขานุการในพระองค์สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ สำนักราชเลขาธิการ ได้เชิญมายัง ดร.เชาวน์ ณ ศีลวันต์ องคมนตรี[31] เจดีย์หลวงปู่หลุยเริ่มสร้างเมื่อ 12 ตุลาคม พ.ศ. 2534 มาแล้วเสร็จและบรรจุอัฐิธาตุในวันที่

ภาพที่ 16 จันทสารเจติย-นุสรณ์ วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร

9 เมษายน พ.ศ. 2538 ในคราวพิธีเปิดพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 9 ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้ สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ เสด็จพระราชดำเนินแทนพระองค์ไปทรงเปิดเจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่หลุย ในวันที่ 18 พฤศจิกายน พ.ศ. 2539 โดยเจดีย์องค์นี้มีชื่อเป็นทางการว่า “จันทสารเจติยานุสรณ์”

ลักษณะทางสถาปัตยกรรมเป็นเจดีย์ทรงระฆังอยู่บนอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ประดับด้วยโมเสกสีน้ำตาลทั้งองค์ (ภาพที่ 16) องค์เจดีย์แบ่งออกเป็น 3 ส่วน คือส่วนฐานล่างทำเป็นฐานยกพื้นสูงในผังแปดเหลี่ยม ภายในเป็นห้องจัดแสดง (ภาพที่ 17) เรื่องโลกมืดด้วยอวิชชา พระสัมมาสัมพุทธเจ้าอุบัติขึ้นในโลก อริยสัจสี่ พุทธดำรัสตรัสสั่ง การสังคายนาครั้งที่ 1 พระเถระประกาศพระศาสนา และคณะสงฆ์ไทยฝ่ายธรรมยุต

ส่วนองค์เจดีย์ซึ่งอยู่ชั้นบน (ชั้น 2) เริ่มจากส่วนฐานรองรับองค์ระฆังเป็นฐานบัวถลาในผังกลมซ้อนกัน 3 ชั้น มีประตูทางเข้าออก 3 ทาง (ภาพที่ 18) ทำจากกระจกตกแต่งด้วยภาพทิวทัศน์ป่า ผนังห้องทำเป็นภาพธรรมชาติและสัตว์ที่เกี่ยวข้องกับหลวงปู่ เช่น ภาพนกบินในอากาศ สื่อถึงคุณของพระพุทธเจ้า

ขวา: ภาพที่ 17 ชั้นล่าง จันทสารเจติยนุสรณ์ วัดป่าสุทธาวาส จังหวัดสกลนคร

ล่าง: ภาพที่ 18 ชั้นบน จันทสารเจติยนุสรณ์

คล้ายกับอากาศ คนที่พรรณนาถึงคุณของพระพุทธเจ้าคล้ายนกที่บินในอากาศข้าง ๆ รูปเหมือนหลวงปู่หลุยมีรูปเสือ เป็นเหตุการณ์ที่หลวงปู่เคยเผชิญหน้ากับเสือสองตัวแม่ลูกที่ถ้ำโพนสว่างจังหวัดสกลนคร แล้วเกิดความกลัวจึงภาวนาพุทโธเกิดอัศจรรย์ในดวงจิต[32] ภายในเป็นห้องจัดแสดง ประกอบด้วยรูปเหมือนขนาดเท่าองค์จริงของหลวงปู่หลุย เบื้องหน้าของรูปเหมือนบรรจุอัฐิธาตุ รอบ ๆ ห้องจัดแสดงของใช้ของหลวงปู่หลุย ได้แก่ อัฐบริขาร เครื่องมือทำกลด ยาและเครื่องใช้ประจำวัน เหนือฐานรองรับเจดีย์ขึ้นไปเป็นองค์เจดีย์ทรงระฆัง มีบัลลังก์แปดเหลี่ยมและส่วนยอดสุดเป็นบัวแปดเหลี่ยมปลายเรียวแหลม

หลังจากใช้รูปแบบเจดีย์ทรงระฆังในการสร้างเจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่หลุย ต่อมาไขศรี ตันศิริ ยังได้นำแนวทางเดียวกันนี้ไปสร้างเจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่หล้า วัดบรรพตคีรี จังหวัดมุกดาหาร

เมื่อหลวงปู่หล้ามรณภาพในปี พ.ศ. 2539 หลวงตามหาบัว ญาณสมฺปนฺโน ได้ปรารภถึงการสร้างเจดีย์ถวายเป็นอนุสรณ์แด่องค์ท่าน ภายใต้พระสังฆราชูปถัมภ์ สมเด็จพระญาณสังวร สมเด็จพระสังฆราช สกลมหาสังฆปรินายก มีพลตำรวจเอกประชา พรหมนอก ผู้บัญชาการตำรวจแห่งชาติ เป็นประธานคณะกรรมการที่ปรึกษาฝ่ายฆราวาส และคณะกรรมการก่อสร้างได้มอบหมายให้ไขศรี ตันศิริ เป็นผู้ออกแบบเจดีย์พิพิธภัณฑ์ วานิช พันธ์สุวรรณ เป็นวิศวกรคุมงาน การก่อสร้างเจดีย์ได้เริ่มขึ้นใน พ.ศ. 2540 แล้วเสร็จใน พ.ศ. 2542 ใช้งบประมาณการก่อสร้าง 15 ล้านบาท[33] โดยมีชื่อเรียกอย่างเป็นทางการว่า เขมปัตตเจดีย์ (ภาพที่ 19)

ลักษณะของเจดีย์พิพิธภัณฑ์เป็นทรงระฆังแปดเหลี่ยมอยู่บนอาคารคอนกรีตเสริมเหล็ก ประดับด้วยโมเสกสีน้ำตาลทั้งองค์ เส้นผ่านศูนย์กลางกว้าง 6 เมตร สูง 22.28 เมตร ส่วนยอดของเจดีย์เป็นที่บรรจุอัฐิของหลวงปู่หล้าเขมปัตโต องค์ประกอบทางสถาปัตยกรรมประกอบด้วย ชั้นล่างเป็นห้องแสดงชีวประวัติ (ภาพที่ 20) เหตุการณ์สำคัญของหลวงปู่หล้า และมีการจัดแสดงเครื่องอัฐบริขาร ส่วนชั้นบน (ภาพที่ 21) เป็นที่ประดิษฐานรูปเหมือนหลวงปู่หล้า เบื้องหน้าของรูปเหมือนมีตู้กระจกทรงปิรามิดบรรจุอัฐิธาตุ รอบ ๆ ห้องจัดแสดงของใช้ของหลวงปู่หล้า ได้แก่ อัฐบริขารเครื่องใช้ประจำตัว หนังสือคำสอน เทปธรรมะ เครื่องใช้สอยเบ็ดเตล็ด มีประตูทางเข้าออก 3 ทาง บานประตูทำภาพสัตว์ป่าอยู่ท่ามกลางป่าไม้ ด้านนอกเจดีย์ประดับด้วยภาพประติมากรรมดินเผาด่านเกวียนเป็นเรื่องราวชีวประวัติ ภาพที่ 1 เป็นเรื่องราวสมัยวัยเยาว์ประทับใจเลื่อมใสพุทธศาสนา สะพายบาตรเดินตามพระอาจารย์มั่น ภาพที่ 2 หลวงปู่หล้าดูแลปรนนิบัติพระอาจารย์มั่น ภาพที่ 3 หลวงปู่หล้ามาอยู่ที่ภูก้อจ้อ ใน พ.ศ. 2500 ภาพที่ 4 เป็นภาพฌาปนกิจศพท่าน โดยหลวงปู่ได้สาธิตให้ลูกศิษย์ดู ว่าให้วางท่านตะแคงขวาบนกองฟืน และหันศีรษะไปทางทิศตะวันออก[34]

ความเปลี่ยนแปลงเรื่องรูปแบบที่เกิดขึ้นในงานออกแบบของไขศรี ตันศิริ ในการออกแบบเจดีย์พิพิธภัณฑ์คือการหันไปใช้งานสถาปัตยกรรมไทยประเพณีอย่างการทำเจดีย์ทรงระฆัง สาเหตุเกิดจากคราวออกแบบจันทสาร-เจติยานุสรณ์ ในหลวงรัชกาลที่ 9 ได้พระราชทานแบบร่างเป็นเจดีย์ทรงระฆัง

บน: ภาพที่ 19 เขมปัตต-เจดีย์ วัดภูก้อจ้อ จังหวัดมุกดาหาร
ล่างซ้าย: ภาพที่ 20 ห้องแสดงชีวประวัติหลวงปู่หล้า
ล่างขวา: ภาพที่ 21 ภายในเขมปัตตเจดีย์

ซึ่งแบบร่างดังกล่าวมีอิทธิพลต่อสถาปนิกอย่างมาก เห็นได้จากภายหลังสถาปนิกเลือกใช้เจดีย์ทรงระฆังในการออกแบบเขมปัตตเจดีย์แทนที่จะออกแบบงานสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัยอย่างที่เคยทำมา อีกทั้งภาพรวมการสร้างงานสถาปัตยกรรมในประเทศไทยช่วง พ.ศ. 2526-2532 ได้ให้ความสนใจเกี่ยวกับการสื่อความหมายทางสัญลักษณ์มากขึ้น ซึ่งเป็นแนวคิดหลักของสถาปัตยกรรมโพสต์โมเดิร์น[35]

แนวทางการสร้างสถาปัตยกรรมโพสต์โมเดิร์นเป็นการกลับไปหาของเก่าเพื่อให้ได้ของใหม่ เป็นการนำรูปแบบโบราณมาตัดทอนรายละเอียดออกไป ผสมกับรูปแบบของสถาปัตยกรรมสมัยใหม่ให้กลมกลืน จนเกิดเป็นรูปแบบทางสถาปัตยกรรมในแนวใหม่ที่ไม่ซ้ำกับยุคสมัยในอดีต[36] สถาปนิกจะต้องรู้ความหมายของส่วนประกอบว่ามีที่มาอย่างไร จะต้องดูจากต้นแบบและรู้หลักการของรูปแบบนั้น ๆ แล้วเลือกมาใช้อย่างเหมาะสม[37] ในกรณีเจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่หลุย (จันทสารเจติยานุสรณ์) และ เจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่หล้า (เขมปัตตเจดีย์) มีการนำเจดีย์ทรงระฆังมาใช้ การใช้รูปแบบเจดีย์ทรงระฆังสามารถสื่อความหมายทางสัญลักษณ์ว่าเป็นสถานที่เก็บอัฐิธาตุ ซึ่งให้ความหมายได้ดีกว่าการใช้ยอดดอกบัวที่เป็นแนวทางการใช้สถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย ซึ่งรูปแบบสถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัยมักขาดความชัดเจนในเอกลักษณ์ไทย คนทั่วไปไม่สามารถรับรู้และเข้าใจในที่มาของรูปแบบ[38]

นอกจากแบบร่างเจดีย์ที่เป็นสาเหตุของการเปลี่ยนแนวทางแล้ว กระแสนิยมงานสถาปัตยกรรมไทยประเพณีได้กลับมาอีกครั้ง เนื่องจากสภาพสังคมมีเหตุการณ์เกี่ยวข้องกับงานสถาปัตยกรรมไทยประเพณี ซึ่งสืบเนื่องมาตั้งแต่ปี 2525 งานสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ 200 ปี ปี 2528 งานพระราชพิธีถวายพระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระนางเจ้ารำไพพรรณี พระบรมราชินีในรัชกาลที่ 7 ปี 2530 วโรกาสมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 5 รอบ ปี 2531 งานพระราชพิธีมังคลาภิเษก แวดวงสถาปนิกจึงมีความต้องการผลิตบุคลากรที่มีความรู้ทางสถาปัตยกรรมไทย สถาบันทางการศึกษาจึงตอบรับความต้องการด้วยการเปิดหลักสูตรสถาปัตยกรรมไทยในปีการศึกษา 2538[39]

การกลับมาของงานสถาปัตยกรรมไทยประเพณีในรัชกาลที่ 9 รวมกับกระแสอิทธิพลงานสถาปัตยกรรมโพสต์โมเดิร์น แนวทางการออกแบบ ไขศรี ตันศิริ ในการออกแบบเจดีย์พิพิธภัณฑ์จันทสารเจติยนุสรณ์ และเขมปัตตเจดีย์ จึงเป็นงานที่เกิดความกลมกลืนระหว่างงานไทยประเพณีกับงานรูปแบบสมัยใหม่ ด้วยการนำแนวคิดสถาปัตยกรรมสากลมาใช้ในการออกแบบภายใต้องค์ประกอบสถาปัตยกรรมไทยประเพณี และสามารถรักษารูปแบบการตกแต่งที่เป็นเอกลักษณ์ที่สื่อถึงวัดป่า ซึ่งจะเห็นได้ว่าตั้งแต่งานออกแบบชิ้นแรกคือพิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น จนถึงเจดีย์พิพิธภัณฑ์หลวงปู่หล้า ไขศรี ตันศิริ ยังคงเลือกใช้วัสดุและการตกแต่งเป็นแนวทางเดียวกันมาตลอด ถึงแม้ว่าแนวคิดทางสถาปัตยกรรมจะเปลี่ยนไปตามยุคสมัยก็ตาม

บทสรุป

งานออกแบบพิพิธภัณฑ์และเจดีย์พิพิธภัณฑ์ของไขศรี ตันศิริ เป็นตัวอย่างงานสถาปัตยกรรมที่แสดงให้เห็นถึงเอกลักษณ์ศิลปกรรมวัดป่าในช่วงต้นพุทธศตวรรษที่ 26 ด้วยการออกแบบที่สอดคล้องกับบริบทความเป็นพระป่า เงื่อนไขทางประสบการณ์ทางการศึกษาและการทำงานที่ไม่ได้เกี่ยวข้องกับสถาปัตยกรรมไทย ไม่ได้เป็นอุปสรรคต่อการออกแบบงานพุทธสถาปัตยกรรม แนวทางในงานออกแบบไขศรีที่สำคัญคือ การนำความรู้การออกแบบงานสถาปัตยกรรมตะวันตกมาประยุกต์ใช้กับพุทธสถาปัตยกรรม มีการเลือกใช้วัสดุก่อสร้างที่เหมาะสมกับยุค คือมีการใช้คอนกรีตเสริมเหล็ก สอดคล้องกับประโยชน์ใช้สอยในความเป็นพิพิธภัณฑ์และอนุสรณ์สถาน วัสดุตกแต่งมีความชัดเจนว่าจะต้องไม่สร้างภาระในแง่ของการรักษา ได้แก่ การใช้โมเสก หินอ่อน และกระเบื้องดินเผา สีของวัสดุก็เป็นสิ่งที่ไขศรีได้ยึดถือทำมาต่อเนื่องว่าจะต้องเป็นสีแนวธรรมชาติคือสีน้ำตาล ทั้งนี้งานออกแบบเป็นไปตามสถาปัตยกรรมสมัยนิยม ทั้งสถาปัตยกรรมโมเดิร์น สถาปัตยกรรมไทยร่วมสมัย และสถาปัตยกรรมโพสโมเดิร์น แต่สิ่งสำคัญที่สุดที่มีผลต่อแนวทางในการออกแบบก็คือพระราชดำรัสของรัชกาลที่ 9 ที่ทำให้งานออกพิพิธภัณฑ์และเจดีย์พิพิธภัณฑ์ของไขศรีพัฒนาไปสู่งานสถาปัตยกรรมไทยประเพณี

เชิงอรรถ

[*] บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์เรื่อง “แนวคิดและศิลปกรรมวัดป่าในภาคอีสาน พ.ศ. 2490-2560 (Concepts and Styles of Forest-Dwelling Monastics in Northeastern Thailand B.E.2490-2560)” หลักสูตรปรัชญาดุษฎีบัณฑิต สาขาประวัติศาสตร์ศิลปะ คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร.

[1] คณะปสาทะศรัทธา, **ชีวประวัติและพระธรรมเทศนาพระอุบาลีคุณูปมาจารย์ (พระสิริจนฺโท จันทร์)** (กรุงเทพฯ: ศิลป์สยามบรรจุภัณฑ์และการพิมพ์, 2560), 26.

[2] ในปี พ.ศ. 2515 พล.อ.อ. โพยม เย็นสุดใจ และคุณหญิงสมควร เย็นสุดใจ นำกฐินคณะศรัทธาจากกรุงเทพฯ เข้าที่ถ้ำผาบิ้ง จังหวัดเลย และดูเหมือนว่าจะเป็นกฐินที่ได้เงินสูงสุดสำหรับระยะนั้นคือ 150,000 บาท. ดูเพิ่มเติม พระสาคร ปัญญาวุโธ รวบรวม, **จันทสาโรบูชา**, (กรุงเทพฯ: ป. สัมพันธ์พาณิชย์, 2533), 179-187.

[3] ในปี พ.ศ. 2531 พล.อ ชวลิต ยงใจยุทธ นำกฐินที่รวบรวมได้จากข้าราชการประมาณ 100 คนขึ้นไป เป็นเงินประมาณ 134,200 บาท และภาคส่วนอื่น ๆ สมทบอีก 303,000 บาท ร่วมทำบุญสร้างศาลาวัดป่าดอนหายโศก จังหวัดอุดรธานี. ดูเพิ่มเติม J. L. Taylor, **Forest monk and the nation-state: An anthropological study in Northeastern Thailand** (Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1996), 285-286.

[4] ในช่วงท้ายของบทสัมภาษณ์ ไขศรี ตันศิริ กล่าวไว้ว่า “จะหาเวลาปฏิบัติธรรมให้มากขึ้น” ทำให้เข้าใจว่าตัวไขศรีเองสนใจเรื่องการปฏิบัติธรรมอยู่แล้ว. ดูเพิ่มเติม “60+11,” **อาษา**, ฉบับที่ 12 (มีนาคม 2546): 85.

[5] เรื่องเดียวกัน, 85.

[6] **พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ วัดป่าสุทธาวาส อ.เมือง จ.สกลนคร** (สกลนคร: สกลนครการพิมพ์, ม.ป.ป.), 8.

[7] เรื่องเดียวกัน, 40.

[8] สัมภาษณ์ ศุภชัย ถนอมพันธ์, สถาปนิก, 20 พฤษภาคม 2564.

[9] ผุสดี ทิพทัส, **สถาปนิกสยาม: พื้นฐาน บทบาท ผลงาน และแนวคิด (พ.ศ. 2475-2537) เล่ม 1** (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2539), 218.

[10] แผ่นป้ายด้านหน้าวัดป่าอุดมสมพร จังหวัดสกลนคร.

[11] พระธรรมทูตรักษพล กุลวฑฺโน, **ในหลวงกับพระป่ากรรมฐาน**, พิมพ์ครั้งที่ 3 (กรุงเทพฯ: ศิลป์สยามบรรจุภัณฑ์และการพิมพ์, 2552), 35.

[12] แผ่นป้ายด้านหน้าวัดป่าอุดมสมพร จังหวัดสกลนคร.

[13] พระธรรมทูตรักษพล กุลวฑฺโน, **ในหลวงกับพระป่ากรรมฐาน**, 33.

[14] วิมลสิทธิ์ หรยางกูร และคนอื่น ๆ, **พัฒนาการแนวคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม อดีต ปัจจุบัน และอนาคต** (กรุงเทพฯ: สมาคมสถาปนิกสยาม ในพระบรมราชูปถัมภ์, 2536), 244-245.

[15] **เจดีย์พิพิธภัณฑ์ท่านพระอาจารย์จวน กุลเชฏฺโฐ** (กรุงเทพฯ: ป. สัมพันธ์พาณิชย์, 2532), 4.

[16] เรื่องเดียวกัน, 5.

[17] เรื่องเดียวกัน, 4.

[18] แผ่นป้ายข้อมูลหน้าเจดีย์พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์จวน กุลเชฏฺโฐ.

[19] J. L. Taylor, **Forest monk and the nation-state: An anthropological study in Northeastern Thailand**, 158.

[20] **เจดีย์พิพิธภัณฑ์ท่านพระอาจารย์จวน กุลเชฏฺโฐ**, 7.

[21] เรื่องเดียวกัน, 12.

[22] เรื่องเดียวกัน, 21.

[23] อริยา อรุณินท์, **อนุสรณ์สถาน: ภูมิทัศน์แห่งความทรงจำ**, เข้าถึงเมื่อ 20 พฤษภาคม 2564, เข้าถึงได้จาก http://pioneer.chula.ac.th/~aariya/pdf/memorial.pdf

[24] วิมลสิทธิ์ หรยางกูร และคนอื่น ๆ, **พัฒนาการแนวคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม อดีต ปัจจุบัน และอนาคต**, 242-245.

[25] “60+11,” **อาษา**, ฉบับที่ 12 (มีนาคม 2546): 80.

[26] กองทัพอากาศ, **พระมหาธาตุนภเมทนีดล–นภพลภูมิสิริ** (กรุงเทพฯ: กองทัพอากาศ, 2542), 8.

[27] วิมลสิทธิ์ หรยางกูร และคนอื่น ๆ, **พัฒนาการแนวคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม อดีต ปัจจุบัน และอนาคต**, 354-355.

[28] พระธรรมทูตรักษพล กุลวฑฺฒโน, **ในหลวงกับพระป่ากรรมฐาน**, 26.

[29] "จันทสารเจติยานุสรณ์" (หนังสือที่ระลึกในการเสด็จพระราชดำเนินทรงเปิดเจดีย์หลวงปู่หลุย จนฺทสาโร ณ วัดป่าสุทธาวาส อ.เมืองสกลนคร, 2539), 9.

[30] **พิพิธภัณฑ์พระอาจารย์มั่น ภูริทัตตเถระ วัดป่าสุทธาวาส อ.เมือง จ.สกลนคร**, 54.

[31] "จันทสารเจติยานุสรณ์", ไม่ปรากฏเลขหน้า.

[32] เรื่องเดียวกัน, 22-23.

[33] เขมปัตเจติยานุสรณ์, **หนังสืออนุสรณ์รำลึกในการเกิดเขมปัตตเจดีย์ หลวงปู่หล้า เขมปัตโต** (ม.ป.ท., 2542), 2.

[34] การไฟฟ้าฝ่ายผลิตแห่งประเทศไทย ชมรมพุทธศาสน์, **ธรรมะหลวงปู่หล้า เขมปัตโต** (กรุงเทพฯ: ป.สัมพันธ์พานิชย์, 2539), 24.

[35] วิมลสิทธิ์ หรยางกูร และคนอื่น ๆ, **พัฒนาการแนวคิดและรูปแบบของงานสถาปัตยกรรม อดีต ปัจจุบัน และอนาคต**, 304.

[36] จรินทร์ รอดประเสริฐ "สถาปัตยกรรมยุคหลัง-สมัยใหม่," **เมืองไทยวันนี้** 2, 50 (มิถุนายน 2527): 53.

[37] ผุสดี ทิพทัส, **สถาปนิกสยาม: พื้นฐาน บทบาท ผลงานและแนวคิด (พ.ศ. 2475-2537) เล่ม 1**, 323.

[38] วิมลสิทธิ์ หรยางกูร, "สถาปัตยกรรมไทย: ข้อจำกัดและทางเลือกในการสืบสาน," **อาษา** (พฤศจิกายน 2537): 93.

[39] "เปิดหลักสูตรสถาปัตยกรรมไทยระดับปริญญาตรี," **อาษา** (สิงหาคม 2537): 54.

Bibliography

Ariya Aruninta. "**ʻanusoṃn sathān: phūm that hǣng khwām song c̆ham [Memorial park: The commemorative landscape]**. Accessed May 20, 2021. Available from http://pioneer.chula.ac.th/~aariya/pdf/memorial.pdf

c̆hanthoṃnsān c̆hetiyānusoṃn [Luang Pu Lui Utensil Museum]. The gift book of their Majesties the King and Queen came to preside over the opening ceremony Luang Pu Lui Utensil Museum at Wat Pa Sutthawat, Mueang, Sakon Nakorn, 1996.

c̆hedī phiphitthaphan thān phraʻac̆hān c̆hūan kunchettho [Achan Chuan Kunchettho Utensil Museum]. Bangkok: Por. Samphanphanit Printing, 1989.

Electricity Generating Authority of Thailand, Buddhist Egat. **thammauangpūlā khem patto [The dhamma of Luang Pu La Khempatto]**. Bangkok: Por. Samphanphanit Printing, 1996.

Jarin Rodprasert. "sathāpattayakam yuk lang-samai mai [Post Modern Architecture]." **Muang Thai Wannee** 2, 50 (June 1984): 53.

Khanapasathasattha. **chīwaprawat læ phra tham thetsanā phraʻubalī khunūpa mac̆hān (phra siri c̆han tho c̆han) [Biography and preaching of Phra Ubali Khunupamachan (Phra Sirichanto Chan)]**. Bangkok: Silpa Siam Packaging and Printing, 2017.

Khempatchetiyanuson. **nangsư̄ ʻanusǭn ramlưk nai kān kœ̄t khēm pattachēdī luāngpūlā khēm pattō [The memorial book of establishment of Luang Pu La Khempatto Utensil Museum]**. n.p., 1999.

Phiphitthaphan phraʻachān man phūrithat tathēra wat pā sutthāwāt ʻamphœ̄ mūang chˇangwat sakon nakhǭn [Phra Archan Man Phurithatto Museum Wat Pa Sutthawat, Mueang, Sakon Nakhon Province]. Sakon Nakhon: Sakon Nakhon Printing, n.d.

Phra Sak Panyawutho, ed. **chˇanthasārōbūchā [The memorial to Luang Pu Lui Chanthasaro]**. Bangkok: Por. Samphanphanit Printing, 1990.

Phra Thamthutraksaphon Kunwatthano. **nailuāng kap phra pā kammathān [His Majesty King Bhumibol Adulyadej and forest monks]**. 3rd ed. Bangkok: Silpa Siam Packaging and Printing, 2009.

Phusadi Thipthat. **sathāpanik sayām: phūnthān botbāt phonngān læ nǣokhit (1932-1994) Vol.1 [Siam architects: Backgrounds, roles, works and concepts (B.E. 2547–2537) Vol. 1].** Bangkok: The Association of Siamese Architects, 1996.

"Pœ̄t laksūt sathāpattayakam Thai radap parinyā trī [Open Bachelor's Degree Programs in Thai Architecture]." **ASA** (August 1994): 54.

Royal Thai Air Force. **phra mahāthāt noppha mēthanīdon-noppha phon phūm siri [Phra Mahathat Nop Methanee and Phra Mahathat Nopphon]**. Bangkok: Royal Thai Air Force, 1999.

Supachai Thanomphan. Architect. Interview, May 20, 2021.

Taylor, J.L. **Forest monk and the nation-state: An anthropological study in Northeastern Thailand**. Singapore: Institute of Southeast Asian Studies, 1996.

Vimolsiddhi Horayangkura "sathāpattayakam thai : khǭchˇamkat læ thāng lūak nai kān sūp sān [Thai architecture: Restriction and alternative to continue]." **ASA** (November 1994): 88-95.

Vimolsiddhi Horayangkura and others. **phatthanākān nǣokhit læ rūpbǣp khǭng ngān sathāpattayakam ʻadīt patchˇuban læ ʻanākhot [Development of concepts and design in architecture: Past, present and future]**. Bangkok: The Association of Siamese Architects, 1993.

"60+11." **ASA**, no.12 (March 2003), 80-85.